

Ein milltir sgwâr ni

Llanllwni

Rhifyn Map
y Degwm
Tithe Map issue

Llanllwni a'r Degwm

Taliad oedd y degwm a gâi ei wneud mewn cyfnod cynnar er mwyn cynnal eglwys y plwyf a'r offeiriad. Roedd hynny'n golygu deg y cant o gynnrych blynnyddol y tir – y cnydau, y grawn, y da byw, y llysiaw a phob math o gynnrych fferm.

Daeth y drefn hon i ben yn gynnar a threfnwyd taliadau ariannol penodol ar gyfer cynnrych megis da byw a chnydau darfodus. Roedd y drefn yn dal mewn grym yng Nghymru mor ddiweddar ag 1836. Yn y flwyddyn honno pasiwyd deddf i ganiatâu taliadau ariannol yn hytrach na degymu cynnrych a nwyddau.

Sefydloedd Deddf 1836,
Gomisiwn y Degwm i drefnu

taliadau'r Degwm – dyma gefndir Llyfr Degwm Llanllwni (1841) a'r Map o'r Plwyf (1842). Mae'r dogfennau gwreiddiol, bellach, yn yr Archifdy Gwladol, Ruskin Avenue, Kew, Surrey.

Ond caffodd dau gopi statudol ychwanegol eu gwneud o'r Map a'r Llyfr. Rhoddyd un copi o'r Map a'r Llyfr yng ngofal offeiriad y plwyf a'i wardeiniaid a chopi arall yng ngofal yr esgobaeth. Bellach mae copiau esgobaethau Cymru yn Llyfrgell Genedlaethol Cymru a llawer o'r copiau a oedd yng ngofal y plwyfi yng ngofal archifdai sirol. Mae Llyfr Degwm Llanllwni a'r Map o'r Plwyf a oedd yn sail i bennu'r taliadau newydd, wedi'u cadw yn y plwyf.

Mae enwau lleoedd yn dweud llawer am hanes ardal, am ei diwylliant a'i phobl. Dyma stori rhai o enwau Llanllwni.

Llanllwni and the tithes

Tithes were payments charged in early times to support of the parish church and its clergy. It was the equivalent of a tenth of the yearly production – crops, grain, livestock, vegetables and other farm produce.

At an early period, however, money payments replaced payments in kind. Fixed sums were substituted for some categories of production, particularly for livestock and perishable produce. The system was still in force in some parts of

Wales as late as 1836. In that year an Act was passed to allow the substitution of a money payment for a payment in kind.

The 1836 Act set up the Tithe Commission to calculate the level of payments to be levied. This is the background to the Llanllwni Apportionment Schedule (1841) and Apportionment Map (1842). The original maps and schedules are conserved at the Public Record Office, Ruskin Avenue, Kew, Surrey.

But two additional statutory copies of the Map and Schedule were transcribed. One was deposited with the parish priest and churchwardens and the other deposited in the diocesan registry. The diocesan copies are now in the National Library of Wales; the parish copy is often conserved at the local record office.

The Llanllwni Schedule and Map, however, were safeguarded in the parish.

Gwobr enwau i Ysgol Llanllwni

Mae Ysgol Llanllwni wedi sylweddoli pwysigrwydd gwneud gwaith ffurfiol cyson gyda'r disgylion ar enwau lleoedd yr ardal ac ar hanes y plwyf. Llwyddwyd i wau'r pynciau hyn yn llwyddiannus i gwricwlwm yr ysgol gan ennill cydnabyddiaeth genedlaethol wrth wneud hynny.

Mantais bendant i unrhyw waith cymunedol fel hyn yw bod yr ysgol leol â rhan ganolog yn y gweithgarwch: mae cynifer o'r disgylion yn dod o gefndir amaethyddol ac yn byw ar ffermydd sy'n sail i'r gwaith a wneir yn yr ysgol.

Daeth cydnabyddiaeth genedlaethol o bwysigrwydd hyn, yn ddiweddar, pan gipiodd Ysgol Llanllwni brif wobr Menter Ysgolion y Dreftadaeth Gymreig. Ac unwaith eto dyma fachu gwobr arall o bwys cenedlaethol - y tro hwn mewn cystadleuaeth a drefnwyd gan Gymdeithas Eisteddfodau Cymru.

Cafodd y gwaith ei arddangos ar faes y Brifwyl. Diolch hefyd am gefnogaeth yr Arolwg Ordinans yn darparu mapiau manwl i'r ysgol wrth i'r gwaith yn y dosbarth ddatblygu.

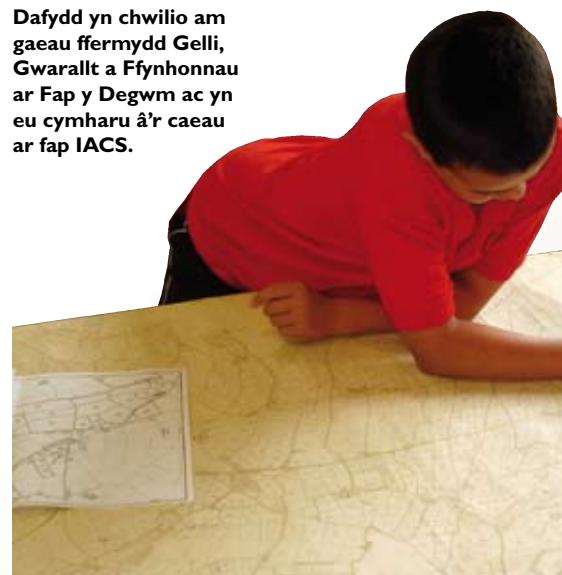
Ysgol Llanllwni wins placenames prize

Llanllwni Primary School realises the importance of regular formal sessions for pupils on local place names and local history. These areas have been successfully integrated into the curriculum and the school's achievement has been recognised nationally.

Any community project of this sort derives great benefit from the support of the local school. Many of the pupils come from an agricultural background and live with names that reflect the work done in the classroom.

Receipt of the Schools Heritage Award was national recognition for this area of the school's activity. A further national award has followed – this time sponsored by the Eisteddfod – and the work was part of a national display exhibited at the National Eisteddfod of Wales.

The work in Llanllwni was also supported by the Ordnance Survey who provided detailed maps for the school as the work progressed in the classroom.

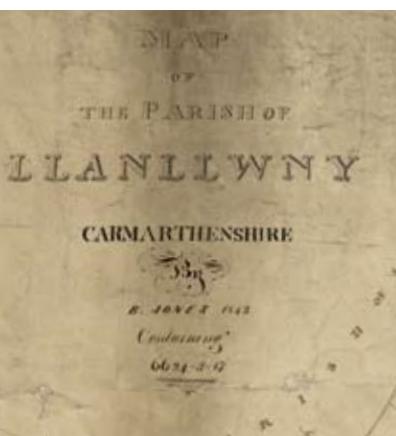

Cynnwys y Llyfr

Mae Llyfr Degwm

Llanllwni yn dangos:

- enw perchnog pob cae
- enw pob tenant
- enw pob cae
- maint pob cae
- enw pob annedd
- y taliadau unigol a godir ar bob annedd
- y taliad cyfansawdd ar gyfer y plwyf

In the Llanllwni Schedule

The Llanllwni Apportionment Schedule records:

- the owner of every field
- the name of the tenant
- the name of the field
- the name of the dwelling
- the payment levied on every dwelling
- the composite payment for the parish

Map y Degwm

- yn dangos lleoliad pob cae
- yn rhifo pob cae yn unol â'i rif yn Llyfr y Degwm
- union faint ei stad
- pa gynnyrch y gellid ei ddisgwyl
- swm y rhent oedd yn daladwy gan bob tenant.

Trwy gydweithrediad â'r Llyfrgell Genedlaethol sicrhauod Cyngor Bro Llanllwni gopiau papur ac electronig o'r adnoddau pwysig hyn ar gyfer y plwyf. Cyngor Bro Llanllwni, yn ogystal, a drefnodd adfer Map y Degwm a Llyfr y Degwm gan eu bod mewn perygl o ddadfeilio.

Nid Llyfr y Degwm yw'r unig gofrestr o enwau tenantiaid a pherchnogion ac o enwau a lleoliad caeau. Ymhell cyn 1841 roedd ar bob tirfeddiannwr angen gwybod:

Cyfrifoldeb stiward y stâd oedd cadw llyfr rhent cyfredol a nodi unrhyw newid o ran tenant, cynnyrch neu enw cae.

Map Degwm Llanllwni

Benjamin Jones (1806 - 1863) oedd y tirfesurydd a luniodd Fap Degwm Llanllwni. Ar y pryd trigai yn Gwarallt ond yn ddiweddarach bu'n byw yn Talardd. Mae wedi'i gladdu ym mynwent yr eglwys yn Llanllwni.

Er mai 1841 yw'r dyddiad sy'n

ymddangos ar Lyfr y Degwm, mae rhai o'r enwau yn adlewyrchu cymdeithas a chyfnod hŷn, weithiau cyfnod hŷn o lawer, na hynny.

Gwybodaeth bellach:

Further reading:

Robert Davies *The Tithe Maps of Wales A Guide to the Tithe Maps and Apportionments of Wales in the National Library of Wales*, 1999)

Hywel Wyn Owen *Hanes Enwau Lleoedd* (Aberystwyth, Canolfan Adnoddau Addysg, 1990)

The Parish Tithe Map

- notes the location of every field
- provides a cross reference between the Map and the Apportionment Schedule
- With the co-operation of the National Library of Wales, Llanllwni

Community Council has obtained paper and electronic copies of the Map for the use of the community. The Community Council has also arranged for the restoration of the Map and Schedule.

The Apportionment Schedule is not the only register of tenants and landowners. Long before 1841 every landowner needed to know:

- the extent of his estate
  - the volume of produce
  - the rent payable by every tenant
- It was the steward's responsibility to keep an up to date record of tenants, rents, produce and changes to field names.

The Llanllwni Tithe map

Benjamin Jones (1806 – 1863) was the land surveyor who prepared the Tithe Map. At the time of the survey he lived at Gwarallt but later resided at Talardd. He is buried in Llanllwni Church.

The date on the Apportionment Schedule is 1841 and some of the names listed reflect contemporary society and contemporary social unrest; other names reflect an earlier social and political structure.

Merched Beca a Llanllwni

Cae bach y gate 217; Gate house and Garden 218 Gwarallt

Mae enwau'r caeau yn cyfeirio at Dollborth Gwarallt; cafodd y chwydi eu dinistrio yn 1843 gan Beca a'i merched.

Achos sylfaenol terfysg Beca oedd y newid oedd yn digwydd yn y gymdeithas oherwydd cynnydd cyflyn yn y boblogaeth a gorthrwm economaidd mewn bro lle'r oedd y drefn wleidyddol a gweinyddol yn amlwg anheng ac yn llwgr.

Yn Efail-wen y bu'r ymosodiad cyntaf gan ferched Beca ar 13 Mai 1839. Erbyn hydref 1843 roedd tollbyrth wedi'u dinistrio yn nhair sir de-orllewin Cymru ac yn siroedd Maesyfed, Brycheiniog a Morgannwg.

Ffermwyr wedi'u cythrudo gan y tollau uchel roedd rhaid talu am gludo calch

Pwysigrwydd yr enwau

Labeli yw enwau lleoedd sy'n ein galluogi i wahaniaethu rhwng gwahanol rannau o'r wlad sy'n eiddo i'n pobl ni. Mae enwau lleoedd yn rhan holol hanfodol o bob map: yr unig elfennau na ellir eu cynrychioli ar y map ag arwydd neu symbol.

Ac nid yw enwau lleoedd yn bodoli mewn gwagle. Yn ein byd prysur ni mae enwau lleoedd yn effeithio ar fy busnes, ar eiddo, ar gynllunio, ar yr amgylchedd, ar waith yr heddlu a'r gwasanaethau brys, ar dwristiaeth, ar y cyfrifiad – ac ar wleidyddiaeth yn lleol ac yn genedlaethol. Mae enwau lleoedd yn cofnodi ein bod a'n hunaniaeth fel pobl ac oherwydd

hynny dylid eu trin â pharch ac arfer y gofal pennaf wrth ychwanegu atyn nhw.

Dim ond rhywun y tu hwnt o haerllug a allai hyd yn oed ystyried dorri clymau'r ymdeimlad o berthyn sydd ynghlwm wrth enw lle. Ond mae'n haerllugrwydd sydd ar gynnydd hyd yn oed yn ein bro ni ein hunain. A rhan o'n cyfrifoldeb ni i gyd yw ceisio sicrhau nad rhyw ffurfiaw mympwyol diwreiddiau fydd yn ein cynrychioli ni yn ein milltir sgwar ni ein hunain.

Mae enwau caeau'n gallu cyfleo sut yn union y ffurfiwyd y gymdeithas a'r fro rydym ni'n rhan ohoni. Ynghyd â'r cartref,

y cae, mae'n siŵr, yw'r uned sydd wedi dylanwadu drymaf ar batrwm bywydau ein cyneidai a gadael ei ôl, yn ei dro, ar ein bywydau ni yn yr unfed ganrif ar hugain. Mae enwau caeau'n cyflwyno hanes sydd heb ei gofnodi mewn geiriau, yn cynrychioli cof y fflitir sgwar, yn datgelu mentergarwch a dyfeisgarwch a dirgelion ein cynefin dros genedlaethau lawer.

'Milltir sgwar', 'bro', 'cynefin' – dyma'r eirfa a ddefnyddir i ddisgrifio'r lleoedd hynny sy'n rhan ohonom ni, sy'n eiddo i ni ac sydd wedi llywio ein bodolaeth. A rhan o'r cyfrifoldeb cyffredinol at

gadwriaeth sydd gan bob un ohonom yw gofalu am barhad yr enwau hyn a throsglwyddo gwybodaeth am y pethau hyn. Mae Cynllun Miltir Sgwar yn gyfle i gyflwyno rhai o'r labeli sy'n cynrychioli ymneud hir, ffrwythlon a pharchus plwyf Llanllwni â'r tir dros gyfnod maith.

Gwybodaeth bellach: Further reading:

Hywel Wyn Owen
Hanes Enwau Lleoedd
(Aberystwyth, Canolfan Adnoddau Addysg, 1990)

What's in a name?

Place names are essentially labels which distinguish one part of the earth's surface from another. Place names are the most meaningful information on any map: the only elements that cannot be identified by a symbol or from imagery.

And place names do not exist in a vacuum. In the modern world place names affect the business community, property, planning, the environment, the emergency services, tourism, the national census – as well as local and national politics. Place names record our very being and identity and as such should be treated with respect and added to only after careful and meaningful consideration.

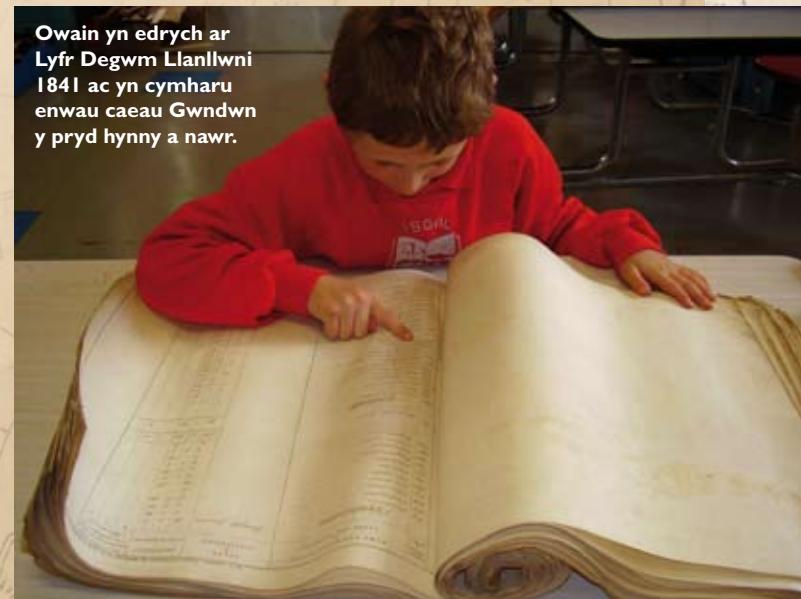
Only the arrogant and insensitive would ever consider breaking the bond of belonging which pertains to a place name.

But it is a lack of sensitivity which can even be discerned locally. It is part of our duty of care to ensure that our own community does not become a repository for frivolous and irrelevant forms.

Field names express our cultural crafting of the land and of our community. Field names are our unwritten history, the accumulation of practical experience, experimentation, care, invention, innovation, subtlety and even upheaval extending over many generations.

'Milltir sgwar', 'bro', 'cynefin' are all part of the lexicon used to define the places that are a part of our identity, that belong to us and which have influenced our being. Part of our overall responsibility to conservation is a duty of care to ensure the survival of place names and field names. Milltir Sgwar is an opportunity to explore

Owain yn edrych ar
Lyfr Degwm Llanllwni
1841 ac yn cymharu
enwau caeau Gwndwn
y pryd hynny a nawr.

some of the labels which reflect the long and fruitful association of the parish of Llanllwni, with the land, topography and toponymy of our community.

a ddechreuodd yr ymgwrch; a chawsant gefnogaeth gwerin a oedd yn dioddef anghyflawnder a thrais. Ymosodwyd ar dollbyrth am fod eu nifer yn cynyddu'n gyson o dan y gwahanol ymddiriedoliaethau ffyrdd a oedd yn bla erbyn diwedd y ddeunawfed ganrif. Ond teimloedd y tlotai, ynaden amhoblogaidd a'r rheini a oedd yn hawlio degwm annheg lach y terfysgwyr yn ogystal.

Er i ryw ddyrnaid o'r terfysgwyr gael eu restio, roedd y gefnogaeth iddynt gyfryw fel mai anaml y ceid digon o dystiolaeth i'w cael yn euog.

Roedd gan bob mintai ei Beca neu ei arweinydd ei hun, gŵr wedi ei wisgo yn aml

fel menyw. Ysbrydolwyd yr ymgrychwr gan adnod yn Llyfr Genesis 24:60 'A hwy a fendithiasant Rebeca, ac a ddywedasant wrthi...etifedded dy had borth ei gaseion'

the examination of the above persons since been bound over to the next Quarter Sessions.

DESTRUCTION OF MORE GATES—On Monday night last, Rebecca and her family mustered about two hundred strong in the neighbourhood of Llanbyther and New Inn, and destroyed Gwarallt gate, not far from the latter place, and also another bar. This renowned lady was, on this occasion, dressed gaily in female attire and sported a parasol. When the work of demolition was complete, the party dispersed over the hills and were soon lost sight of. On Saturday night, about twelve o'clock, the Broufele toll-gate, five miles from Llandovery on the road to Cardigan, was destroyed. No other injury was done

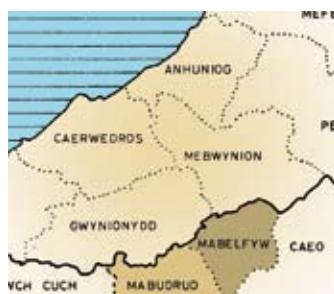
Rhai o enwau'r plwy

Defnyddir print italig ar gyfer enwau caeau ac mae enwau'r anheddau a'r ffermydd mewn print trwm.

Cae ffin cwmwd 1275 Goetre

Roedd y 'cwmwd' yn rhan o diriogaeth 'gwallad' yng Nghymru'r oesoedd canol a'r wlad oedd y diriogaeth dan awdurdod tywysog. Byddai llys barn yn cael ei gynnal yn y cwmwd i weinyddu cyfraith a byddai dau gwmwd (neu ragor weithiau) yn ffurio 'cantref' sef tiriogaeth a oedd yn cynnwys (yn fras) tua chant o drefi neu ffermydd mawrion. Yn ôl pob tebyg cŵi'r cantrefi eu rheoli gan fân benaethiaid dan awdurdod y tywysog. Mae'r cantref yn uned hŷn na'r cwmwd ond erbyn yr unfed ganrif ar ddeg wrth i fywyd ein cyndeidaiau fynd yn fwy cymhleth ac i'r boblogaeth gynyddu, rhannwyd y cantrefi'n gymdu i hwyluso gweinyddu cyfraith a threfn yn unol â'r arfer a bennwyd yng nghyfreithiau Hywel Dda (c. 950).

Y ffin y mae cyfeiriad ati yn enw'r cae hwn yw'r ffin rhwng cwmwd Mabelfyw (a oedd yn cynnwys plwyfi Llanybydder a Phencarreg) a chwmwd Mabudrud (a oedd yn cynnwys plwyfi Llanllwni, Llanfihangel-ar-arth a Llanfihangel Rhos-y-corn). Roedd Mabudryd a Mabelfyw yn rhan o Gantref Mawr a oedd hefyd yn cynnwys Dinefwr, llys tywysogion Deheubarth.

Some Llanllwni field names

Cae ffin cwmwd 1275 Goetre

In medieval Wales the 'cwmwd' formed part of the 'gwallad' and the 'gwallad' was the territory ruled over by a prince. A court of law was held in each 'cwmwd' in order to administer justice. Two (or more) 'cymydau' formed a 'cantref' which consisted of a hundred or so substantial farms. Each 'cantref' was administered by a local chieftain under the authority of the prince. The 'cantref' is a far older unit than the 'cwmwd', but by the eleventh century when life had become a little more complex for our ancestors and the population increased,

each 'cantref' was divided into 'cymydau' to administer justice and ensure the rule of law and order according to the customs codified in the laws of Hywel Dda (c. 950).

The boundary referred to in this field name is that between 'cwmwd' Mabelfyw (the present-day parishes of Llanybydder and Pencarreg) and 'cwmwd' Mabudryd (the parishes of Llanllwni, Llanfihangel-ar-arth and Llanfihangel Rhos-y-corn). Mabelfyw and Mabudryd formed part of Cantref Mawr, which also included Dinefwr, court of the princes of Deheubarth.

Gwybodaeth bellach: Further reading:

William Rees, *A Historical Atlas of Wales* Cardiff, University of Wales Press, 1951

Melville Richards, *Welsh Administrative and Territorial Units* Cardiff, University of Wales Press, 1969

Castell Nonni

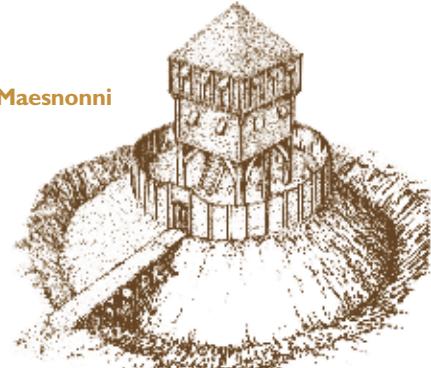
Cae castell 742; Cae bach y castell 741; Cae dan y castell 745; Waun oddi ar y castell 739 Maesnonni

Mae mwnt Castell Nonni mewn llannerch ac mae'r mwnt ei hun ryw 5m uwchlâu ffos sydd o amgylch y castell; mae'r copa gwastad ryw 15m ar draws.

Mae Castell Nonni yn perthyn i'r 11eg-12 fed ganrif ac adeilad o goed a fyddai wedi sefyll ar ben y mwnt yn y cyfnod hwnnw. Mae Castell Prysg yn enw arall ar y mwnt.

Nid yw'n debyg o gwbl bod bwriad i'r 'castell' fod yn adeilad parhaol ond yn hytrach yn lloches dros dro tra bod y goresgynnwr yn ceisio ymsefydlu yn yr ardal. Gerllaw Cae castell ac eto ar dir Maesnonni mae Cae mael 719; un o ystyrion 'mael' yw pennaeth neu arweinydd. Digwydd, yn ogystal, fel enw priod.

Yn 1907 cafwyd hyd i garreg ac arni'r arysgrif HEUTREN wrth aredig Cae Capel 736 Maesnonni. Mae'r garreg yn perthyn i gyfnod cynnar (600-900AD) ac yn ddiogel bellach yn Amgueddfa Caerfyrddin. Mae Cae Capel yn safle traddodiadol sefydliad eglwysig cynnar.

Llun o A Company of Forts, Paul Davis

Gwybodaeth bellach: Further reading:

V E Nash Williams *Early Christian Monuments* Cardiff University of Wales Press 1950.

Paul R Davis *A Company of Forts* Llandysul, Gomer, 2000.

Inventory of the Ancient Monuments in the County of Carmarthenshire The Royal Commission on Ancient and Historical Monuments in Wales, 1917.

Gwybodaeth Bellach: Further reading:

Carmarthen Journal 14 July 1843
Robert M Morris *Beca! Caerdydd*, 1986

Pat Malloy *And they blessed Rebecca: An Account of the Welsh Toll-Gate Riots 1839-1844* Llandysul, Gomer, 1983

David Williams *The Rebecca Riots* Cardiff, University of Wales Press, 1955

Christopher Schenk *The Rebecca*

Roedd Gât Gwarallt, Llanllwni yn eiddo i Gwmni Llanbedr Pont Steffan. Prif reswm Beca dros ymosod ar y gât hon ar 10 Gorffennaf 1843 oedd dangos ei gwrthwnebiad i'r tollau a godid ar bobl a deithiai i ffeiriau Caerfyrddin a Llambled. Gofalodd Beca fod Gât Gwarallt yn rhydd o dolf i bawb a fynnai fynd i'r ffeiriau ar 10 Gorffennaf 1843. Roedd tua dau gant o'r 'merched' yno i'w helpu.

Rhagorodd Beca ar ei chymheiriaid mewn ardaloedd eraill yn yr ymosodiad hwn yn Llanllwni. Gwisgodd yn dra deniadol a lliwgar a chariai ymbarél haul. Yn sgil yr ymosodiad ar Gât Gwarallt carcharwyd ffermwyr lleol, David Evans, Penlan, ar dystiolaeth cymdogion a fynnai iddo eu bygwth. Treuliodd gyfnod

byr yng ngharchar Caerfyrddin cyn cael ei rhyddhau ar fechiniadau i sefyl ei brawf ym Mrawdlys Caerfyrddin. Dyma'r cyhuddiad yn ei erbyn "Riot and feloniously demolishing a Toll house".

Flwyddyn yn ddiweddarach cafodd ei ryddhau wedi i'r rheithgor fethu â chytuno. Edward Crompton Lloyd Hall, cyfreithiwr o Gastellnewydd Emlyn, cynrychiolydd ac arwr y ffermwyr lleol, fu'n ei amdifynn yn y llys.

Nid oedd y *Carmarthen Journal* yn gefnogol i'r ymgyrchwr ond cafodd yr helyntion sylw cyson a chydymdeimladwy gan y Wasg dramor a chan ohebydd *The Times*, Thomas Campbell Foster.

Castell Nonni

Cae castell 742; Cae bach y castell 741; Cae dan y castell 745; Waun oddi ar y castell 739 Maesnonni

Castell Nonni is a small but well preserved motte in a grove of trees. The mound rises 5m above a silted ditch, and the flat summit is 15m across. Castell Nonni is an 11th – 12th century construction and in that period a wooden structure would have stood on the motte. Castell Prysg is another name on the motte. It is unlikely that it was ever intended to be a permanent structure but rather a temporary shelter for an invader seeking to establish a foothold in the area. ‘Cae mael’ 719 is near ‘Cae castell’; ‘mael’ can denote ‘chief’ or ‘leader’. But also occurs as a personal name.

In 1907 a stone bearing the inscription HEUTREN was discovered in ‘Cae Capel’ 736 Maesnonni. The stone belongs to an early period (600-900 AD) and is conserved in Carmarthen Museum. Cae Capel is the traditional site of an early ecclesiastical foundation.

Riots at Llanllwni

Cae bach y gate 217; Gate house and Garden 218 Gwarallt

The field names refer to Gwarallt Toll-gate, destroyed in 1843 during the Rebecca Riots.

The underlying causes of the Rebecca Riots were a rapid increase in the population and social hardship compounded by corrupt political and governmental systems.

The first attack by Rebecca occurred at Efailwen on 13 May 1839 but by the autumn of 1843 toll-gates had been destroyed across a substantial area of south Wales.

The campaign was fired by farmers angered

by the high tolls charged for transporting lime and fuelled by commoners suffering injustice and oppression. Toll-gates were targeted because their number was steadily increasing due to the number of Toll-gate Trusts formed by the end of the eighteenth century. But workhouses, unpopular magistrates as well as those demanding unfair tithe payments also suffered.

Although a few protesters were arrested, they enjoyed general support and robust evidence could not be found against them.

Every group had their own leader, or Rebecca, a man often dressed as a woman. The protesters were inspired by a verse from Genesis 24:64 “And they blessed Rebecca, and said unto her...let

thy seed possess the gates of those which hate them”.

Gwarallt Gate was owned by the Lampeter Trust. The main reason the gate was attacked on 10 July 1843 was to show opposition to the tolls charged on those travelling to fairs at Carmarthen and Lampeter on that July day. An estimated 200 ‘daughters’ assisted Rebecca and the gate and gateposts were destroyed.

For the attack on Gwarallt Gate, Rebecca was colourfully dressed and carried a parasol. The Carmarthen Journal had little sympathy for the protest but the whole campaign and its causes were sympathetically reported in the European press and by Thomas Campbell Foster of the London Times.

Pwy oedd y cawr?

Banc Llyndain Gawr 265; Cae Llyndain gawr 266 Noethlwyn Pŷr

‘Pwll Llundain Gawr’ yw'r enw a ddefnyddir gan bawb yn lleol ar un o byllau hir a pheryglus Afon Teifi. Nid oes sôn o gwbl, serch hynny, am gawr o'r enw Llundain yn chwedloniaeth gynnar Cymru.

Cae Llyndan garw a gofnodir yn Llyfr Degwm Llanfihangel-ar-arth. Mae'r amrywio a'r ansicrwydd hyn yn hawlio y dylid o leiaf ystyried posibiliadau eraill am darddiad yr enw' Pwll Llundain Gawr.

Os derbynir y dehongliad ‘Pwll Llyn-dan-gaer’, dyna leoli'r pwll yn bendant dan Castell Pŷr. Os derbynir yr ail ddehongliad sef ‘Pwll Llyn-dau-gawr’, dyna goffâu y ddau gawr a drigai yn agos iawn at ei gilydd ym mhwlwyd Llanllwni, sef Eurbryd a Cymryd.

Ceir sôn am y ddau gawr hyn o Llanllwni gan Siôn Dafydd Rhys (1534-c.1620) yn ei gyfeirlyfr pwysig o chwedlau am gewri. Yn ôl y cofnod gan Siôn Dafydd Rhys trigai Eurbryd (neu Oerbryd) mewn hen gaer ar lan Afon Teifi (sef Castell Pŷr) ond trigai Cymryd yn y mwnt ger yr eglwys.

A giant – or not

Banc Llyndain Gawr 265; Cae Llyndain gawr 266 Noethlwyn Pŷr

‘Pwll Llundain Gawr’ is the name of a long, dangerous and deep pool on the Teifi. Unfortunately there is no record of a giant called ‘Llundain’ in Welsh folklore.

The Tithe Apportionment of the adjacent parish of Llanfihangel-ar-arth records the field name Cae Llyndan garw which seems to suggest that possibilities other than ‘Pwll Llundain Gawr’ need to be considered.

Were we to accept ‘Pwll Llyn-dan-gaer’ as a possible derivation, the pool can be firmly located near to Castell Pŷr. Another interpretation, however, namely ‘Pwll Llyn-dau-gawr’ would commemorate the two giants who lived in close proximity to each other in Llanllwni – Eurbryd and Cymryd.

Both giants are mentioned by Siôn Dafydd Rhys (1534-c.1620) in his important encyclopedia of giants. According to Siôn Dafydd Rhys, Eurbryd (or Oerbryd) lived in an old fort on the banks of the Teifi (Castell Pŷr), but Cymryd presided over the motte near the church.

Siôn Dafydd Rhys was a significant scholar and had studied at Oxford and at Sienna in Italy. In 1577/78 he joined his uncle, Bishop Richard Davies, at Abergwili helping him to translate Protestant works into Welsh.

Roedd Siôn Dafydd Rhys yn un o ffigurau blaenllaw ei gyfnod ac wedi astudio yn Rhydychen ac yn Siena yn yr Eidal. Yn 1577/78 ymunodd â'i ewythr, yr Esgob Richard Davies, yn Abergwili a bu'n ei helpu i gyfeithu gweithiau Protestanaidd i'r Gymraeg.

Yn ei waith ar gewri Cymru mae'n ceisio amddiffyn honiadau Sieffre o Fynwy bod cewri wedi bod yn byw yn yns Prydain ar un adeg. Mae'n ymddangos iddo gasglu llawer o'r deunydd ar gyfer y gwaith ar gewri Cymru wedi iddo ymsefydlu yn Abergwili a phan oedd cyfre ganddo i fanteisio ar gyfleoedd i deithio yng ngorllewin Cymru.

Pwll Llundain Gawr

In his treatise on Welsh giants Siôn Dafydd Rhys seeks to defend Geoffrey of Monmouth's claim that giants had, at one time, inhabited Britain. It seems that he collected much of the material on Welsh giants after settling in Abergwili, taking every advantage of the opportunity offered him to travel in west Wales.

Gwybodaeth Bellach

Further reading:

- Chris Grooms *The Giants of Wales* Cewri Cymru Lewiston/Queenston/Lampeter, Mellen Press, 1993
- R Geraint Gruffydd ‘The Life of Dr John Davies of Brecon’ *Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, 1971, 175-90.
- Y Cymrodror XXVII: 150

Cae brat

Gair benthyg o'r Wyddeleg yw 'brat'; dynoda ddarn disylwedd o dir. Digwydd yn gyffredin yn enw ar gaeau yn y plwyf: 936 **Abercwm**; 1114 **Cefncoed uchaf**; 134 **Pwll-glas**; *Cae brat uchaf* 105 **Gelli**. Tir disylwedd a ddynodir, yn ogystal, gan yr ail elfen yn *Cae hilwm* 869 **Aberceiliog**; 1259 **Waunfawr** a chan yr ail elfen yn *Cae ffrifter* 189 **Ffynhonnau**; *Cae'r ffrifter fach* 148 **Nanrhendre**. Dernyn di-nod o dir, yn ogystal, a ddynodir gan yr ail elfen yn yn *Cae clytau* 1343 **Pen-y-wern**. Mae 'clwt' hefyd yn elfen gyffredin mewn enwau lleoedd.

'Brat' is borrowed from Irish and is used to describe a small or insignificant piece of land; it occurs in field names in the parish: 936 'Cae brat' **Abercwm**; 1114 **Cefncoed uchaf**; 134 **Pwll-glas**; 'Cae brat uchaf' 105 **Gelli**. 'Hilwm', 'ffrifter' and 'clytau' have a similar meaning: 'Cae hilwm' 869 **Aberceiliog**; 1259 **Waunfawr**; 'Cae ffrifter' 189 **Ffynhonnau**; 'Cae'r ffrifter fach' 148 **Nanrhendre**. 'Cae clytau' 1343 **Pen-y-wern**. 'Clwt' also frequently occurs as a placename element.

Cae cnwc

Mae'r elfen cnwc 'bryncyn' yn enw sydd wedi ei fenthyca o'r Wyddeleg. Mae'n elfen gyffredin iawn mewn enwau lleoedd yng ngorllewin Cymru. Lluniwyd map gan yr Athro Melville Richards i ddangos dosbarthiad enwau lleoedd sy'n cynnwys yr elfen hon er mwyn dangos grym y Gwyddelod yng Nghymru yn yr Oesoedd Tywyll. Datblygodd cnwc, mae'n amlwg, yn ffurf gyffredin yn nhaodieithoedd Dyfed ac adlewyrchir hynny mewn amryw enwau caeau ym mhlywyd Llanllwni: 518 **Horse and Jockey**; 1262 **Waun-fawr**; 160 **Nanrhendre**; 1315 **Bryn**; 211 **Gwarallt**; 468 **Beili llwydon**; 755,756 **Beilibedw isaf**; 763 **Beilibedw uchaf**; 45 **Llain**; 826 **Cornel**; 382 **Y Ficerdy**; 393 **Clyn-coch**.

'Cnwc' means 'hillock'; it is an Irish borrowing into Welsh and frequently occurs as a place name element in west Wales. Professor Melville Richards has published a map showing the distribution of the 'cnwc' element in place names, in order to demonstrate Irish influence in Wales in the Dark Ages. 'Cnwc' was obviously adopted into the lexicon of west Wales and that is reflected in field names in Llanllwni: 518 **Horse and Jockey**; 1262 **Waun-fawr**; 160 **Nanrhendre**; 1315 **Bryn**; 211

Gwarallt; 468 **Beili llwydon**; 755,756 **Beilibedw isaf**; 763 **Beilibedw uchaf**; 45 **Llain**; 826 **Cornel**; 382 **Y Ficerdy**; 393 **Clyn-coch**.

Gwybodaeth Bellach:
Further Information:
Melville Richards 'The Irish settlements in South Wales' *The Journal of the Royal Society of Antiquaries of Ireland* xc, 134-162.

Coed a phlanigion

Mae enwau caeau'r plwyf yn cynnig llu o enwau ar goed: *Cae'r onnen* 549 **Blaencwmdu**; *Cae deri* 735 **Maesnonni**; *Cae celyn* 197 **Cwmceilog**, 419 **Dolauduron**, 814 **Pant-lлаethdy**; *Cae gerdin* 1303 **Bryn**, 956 **Abercwm**; *Cae cerdin* 724 **Maesnonni**; *Cae bedw* 723 **Maesnonni**, 1393 **Tal-y-graig**; *Cae helyg* 256 **Cwmdu mawr**; *Cae ddreinen* wen 231 **Gwarallt**; *Cae ynn* 8 **Llethr Neuadd**; *Cae manal* 750 **Maesnonni**, 645 **Plas-bach**; *Cae cyll* 111 **Gwendwn**. Clwstwr o fan goed a ddynodir gan yr ail elfen yn enw'r annedd **Pen-prys** ac yn enwau'r caeau *Cae*

prys 411 **Dolauduron**; *Llain ucha'r prys* 407 **Pen-prys**. Ffur arall ar yr un enw yw *Prysog*. Mae gwernen, llu. gwern yn elfennau sy'n digwydd yn gyffredin mewn enwau ffermydd; fel rheol dynodir man lle y mae llawer o'r coed hyn (*Alnus glutinosa*) yn tyfu, sef tir llaith neu Gorsog. Nid yw'r pren hwn yn pydru mewn dŵr ac fe'i defnyddid gynt i lunio gwdanau clocs. Atgof o'r diwydiant cynhyrchu gwdanau clocs a glywir yn *Cae gwadnwr* 1213 **Cwmceilog** a *Cae war tŷ Evan Gwadn* 1258 **Waunfawr**. Yn Llanllwni mae'r enwau **Wern**, **Wernen-fach**, **Pen-y-wern** yn cynnwys yr elfen hon. Cyfeiria *Cae Sbaen* 1019 **Cwmïâr** at *Laburnum anagyroides* neu onnen Sbaen, tresi aur sy'n furfio rhan o glawdd ffin y cae hwnnw

hyd heddiw. O ganol y 18fed ganrif ymlaen defnyddir yr enw, ar adegau, i ddynodi mannau a oedd yn arbrofi â thyfu cnydau anarferol neu anghyffredin. *Sambucus nigra* yw'r goeden a ddynodir yn **Pantysgawen**.

Yr oedd ein hynafiaid yn y plwyf yn ddiabu yn ymwybodol o rinweddau meddyginaethol planhigion a cheir *Cae cyn meddyg* 120 **Gelli**. Diod feddyginaethol, yn sicr, a gynrychiolir gan 'poset' a cheir *Cae poset* 824 **Pant-lлаethdy**. Cyfeiria 'poset' naill ai at laeth neu laeth enwyn poeth wedi ei geulo â chwrw neu win i gynhyrchu caws poset a madd, ynghyd â chynhwysion megis triagl a pherlysiau neu gall gyfeirio at y ddiod a wneir o guro melyn wy, tywallt llaeth poeth arno a'i flasu â siwgr.

'Hen' enwau

Mae'r enwau **Henfaes**, **Hendy**, **Hengae** eto yn enwau diddorol ac yn werth eu trafod. Pan welir 'hen' yn elfen gyntaf mewn enw lle, cyfeiria at adeilad neu neu lecyn ar gyfer gwaith pwrrpasol a oedd ar y safle ar ryw adeg yn y gorffennol. Mae **Hendy**, felly, yn dynodi safle tŷ ar ryw gyfnod yn y gorffennol; mae'r enw **Henfaes** yn cyfeirio at lecyn agored ar ryw adeg yn y gorffennol; cyfeiria **Hengae** at ddarn o dir oedd wedi ei gau yn y gorffennol – o bosibl i gadw neu i ddiogelu anifeiliaid. Gellir canfod yr un nodwedd mewn enwau caeau: *Cae Hendy* 961 **Abercwm**; *Cae pant* 'r hendy' 390 **Clyn-coch**; *Cae'r henglawdd* 233 **Gwarallt**; *Galt* 'rhenfaes' 1287 **Bryn**; *Henglos* 487 **Beili bach**, 657 **Plas-bach**; *Cae henryd* 177 **Ffynhonnau**; *Cae'r hen garreg* 484 **Beilibach**. Pan fydd yr elfen 'hen' yn dilyn enw, sut bynnag, bydd yn cyfleo'r

Old or ancient

Henfaes, **Hendy**, **Hengae** also merit discussion. When 'hen' occurs as the initial element of a place name, it refers to a building or structure or to a location associated with a particular task at some time in the past. **Hendy**, therefore, refers to a the site of a dwelling or building at some time in the past; **Henfaes** denotes an open space at some time in the past; **Hengae** refers to land that has been enclosed at some time in the past – possibly to secure animals. This is also a characteristic of field names: 'Cae Hendy' 961

Abercwm; 'Cae pant 'rheny' 390 **Clyn-coch**; 'Cae'r henglawdd' 233 **Gwarallt**; 'Galt 'rhenfaes' 1287 **Bryn**; 'Henglos' 487 **Beili bach**, 657 **Plas-bach**; 'Cae henryd' 177 **Ffynhonnau**; 'Cae'r hen garreg' 484 **Beilibach**. When 'hen' follows the noun, however, it means 'ancient'. One example occurs in the parish: 'Cae'r graig hen' 357 **Felindre**.

As a place name element 'bod' 'dwelling' is common in north Wales. In Pembrokeshire it only occurs in the compound *Hafod* and is rare as a place name element

ystyr 'hynafol': ceir un engraifft yn y plwyf, Cae'r graig hen 357
Felindre.

Digwydd 'bod' yn dynodi 'tŷ, preswylfod' yn gyffredin mewn enwau lleoedd yng ngogledd Cymru. Yn Sir Benfro digwydd yn yr enw Hafod yn unig. Mae'n elfen brin mewn enwau lleoedd yn ne Cymru ond ym mhwlwyd Llanllwni digwydd yn enw'r annedd **Blaenhenfod fach.**

'Dôl' sef cae ar lan afon

neu 'waun' yw ystyr arferol 'clyn'a 'clun'; digwydd 'clyn' yn gyffredin fel elfen mewn enwau lleoedd yn ne Cymru. Ceir sôn am glyn o goed cyll, clyn o fanadl, clyn o eithin, ac mewn enwau megis **Clyn-coch** a **Clynmelyn** adlewyrchu llystyfiant cynhenid o'r fath a wna'r ansoddeiriau. Yn achos **Clyn-coch** mae Cae gors goch 396 yn awgrymu'r math o llystyfiant y mae'r ansoddaid

yn cyfeirio ato. Mae'n anodd gwybod yn aml pam y caiff cae ei ddisgrifio â lliw arbennig megis Cae llwyd 1012 **Cwmïâr**; Cae coch 414 **Gwarcwm**; Waun goch 15 **Gwndwn**; Cae gwyn 767 **Beilibedw uchaf**; 91 **Clyniau**; 1310 **Bryn**; 729 **Maesnonni**; 1439 **Blaenhenfod fach**; 1336 **Henfaes**; Cae gwyn 1131, Cae gwyn bach 1132 **Cefncoed uchaf**; Clyn gwyn 126 **Gelli**; Cae glas 420 **Dolauduon**;

Cae glas bach 527 **Horse and Jockey**; Cae du 1110 **Cefncoed uchaf**; 1178 **Cefncoed isaf**; 1155 **Derlwyn**; Llain ddu 640 **Plas-bach**. Gallai'r ansoddaid gyfeirio at gnwd neu lystyfiant megis rhodyn, banadl neu feillion a fyddai'n rhoi'r lliw arbennig a ddynodir. Yn enwau'r anheddu **Tŷ-gwyn**, **Tŵr-gwyn** dynodir, mae'n siwr, liw gwyn neu olau yr adeiladau. Ceir, yn ogystal, annedd o'r enw **Fronfelen**.

Trwy ganiatâd Llyfrgell Genedlaethol Cymru

in south Wales. The Apportionment Schedule yields only one example in Llanllwni: **Blaenhenfod fach**.

'Clyn, clun' are normally translated 'meadow, moor' and are common elements in place names in south Wales. In names like **Clyn-coch** and **Clynmelyn** the adjectives reflect the local vegetation. In the case of **Clyn-coch**, 'Cae gors goch' 396 suggests the sort of vegetation referred to by the adjective, but it is often very difficult to decide why a particular colour is selected to

describe a particular field: 'Cae llwyd' 1012 **Cwmïâr**; 'Cae coch' 414 **Gwarcwm**; 'Waun goch' 15 **Gwndwn**; 'Cae gwyn' 767 **Beilibedw uchaf**; 91 **Clyniau**; 1310 **Bryn**; 729 **Maesnonni**; 1439 **Blaenhenfod fach**; 1336 **Henfaes**; 'Cae gwyn' 1131, 'Cae gwyn bach' 1132 **Cefncoed uchaf**; 'Clyn gwyn' 126 **Gelli**; 'Cae glas' 420 **Dolauduon**; 'Cae glas bach' 527 **Horse and Jockey**; 'Cae du' 1110 **Cefncoed uchaf**; 1178 **Cefncoed isaf**; 1155 **Derlwyn**.

'Llain ddu' 640 **Plas-bach**. The adjective could refer to particular crops or to particular types of vegetation such as fern, bracken, broom, clover that could suggest a particular colour. In the names of the dwellings **Tŷ-gwyn**, **Tŵr-gwyn** the adjective describes the light coloured buildings. The Apportionment Schedule also includes **Fronfelen**.

Beili llwydon is more difficult but a clue as to the significance of the adjective may be found in one of the field names of **Beili**

llwydon, 'Cae garreg lwyd' 463 referring to the boulders best avoided when ploughing but useful in stone walling. The combination 'carreg lwyd' is common in field names in the parish: 'Cae garreg lwyd' 1257 **Waunfawr**; 802 **Pant-llaethdy**; 'Cae pant y garreg lwyd' 1274 **Goetre**; 'Cae cerrig lwydon' 1416 **Waun-gron**; 'Cae garreg lwyd y waun' 801 **Pant-llaethdy**.

The name **Tregaled** reflects the difficult nature of the land and similarly in field names:

Trees and plants

The trees which flourish in the parish are abundantly reflected in our field names:

'Cae'r onnen' 549 **Blaencwmdu**; 'Cae deri' 735 **Maesnonni**; 'Cae celyn' 197 **Cwmceilog**, 419 **Dolauduon**, 814 **Pant-llaethdy**; 'Cae gerdin' 1303 **Bryn**, 956 **Abercwm**; 'Cae cerdin' 724 **Maesnonni**; 'Cae bedw' 723 **Maesnonni**, 1393 **Tal-y-graig**; 'Cae helyg' 256 **Cwmdu mawr**; 'Cae ddraenen wen' 231 **Gwarallt**; 'Cae'r ynn' 8 **Llethr Neuadd**; 'Cae manal' 750 **Maesnonni**, 645 **Plas-bach**; 'Cae Cyll' **Gwendwn**. The second element in **Pen-prys**

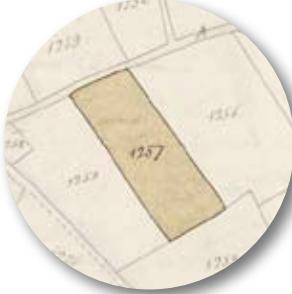
means 'brushwood'; it also occurs in 'Cae prys' 411 **Dolauduon**; 'Llain ucha'r prys' 407

Pen-prys. Prysg is a variant on the same name. 'Gwernen', pl. 'gwern' are common elements in farm names and normally describe a location where these trees (*Alnus glutinosa*) are plentiful, namely marshland. Alder does not rot in water and was widely used to make clog pattens. In Llanllwni the names **Wern**, **Wernen-fach**, **Pen-y-wern** reflect this rural industry. 'Cae Sbain' 1019 **Cwmïâr** refers to Laburnum *anagyroides*, the golden chain that

still forms part of the boundary hedge of that particular field. From the mid 18th century onwards the name is used occasionally to describe the location of rare and unusual crops.

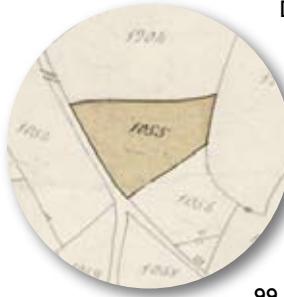
Our ancestors in the parish certainly appreciated the medicinal virtues of plants and this is also reflected in field names in the parish: 'Cae clyn meddyg' 120 **Gelli**. 'Cae poset' 824 **Pant-llaethdy** refers to a medicinal drink based on milk but whose ingredients could also contain ale or wine, treacle and various herbs.

Mae Beili llwydon yn fwy anodd ond efallai y ceir awgrym o union rym yr ansoddaid gan yr enw ar un o gaeau **Beili llwydon**, Cae garreg lwyd 463 sef y math o gerrig crwn y ceisid eu hosgoi wrth aredig ond y gellid eu defnyddio i godi wal. Mae'r cyfuniad 'carreg lwyd' yn digwydd yn gyffredin iawn mewn enwau caeau yn y plwyf: Cae garreg lwyd 1257 **Waunfawr**; 802 **Pantllaethdy**; Cae pant y garreg lwyd 1274 **Goetre**; Cae cerrig lwydon 1416 **Waun-gron**; Cae garreg lwyd y waun 801 **Pantllaethdy**.

Natur anhydrin y tir a ddisgrifir gan yr enw **Tregaled**. Ceir yr un nodwedd yn enwau rhai o gaeau'r plwyf: Cae garw 1168 **Tregaled**, 1073 **Caerneuadd isaf**, 1078 **Caerneuadd uchaf**, 309 **Maesycrugiau Demesne**, 1338 **Henfaes**; Cae garw mawr 1055 **Penpontpren**; Cae garw uchaf 1176 **Cefncoed isaf**; Waun arw 659 **Plas-bach**; Cae llym 366 **Melinwrdeg**; Cae cerrig isa, 1355, Cae cerrig uchaf 1536 **Pen-y-wern**.

wern. Mae'n bosibl mai elfen o ddychan a glywir yn yr enw Cae cerrig Sais 438 **Gwarcwm**. Digwydd 'carn' sef pentwr o gerrig garw yn elfen mewn llawer o enwau caeau yn y plwyf: Cae carnau field 285 **Taliaris**; Cae carnau gwynion 1175 **Cefncoed isaf**; Cae carnau bach 99 **Bwlch-y-clawdd**; Pen cil garn 1162 **Derlwyn**, 1167 **Tregaled**. Ceir atgof o hen anghyd fod yn Cae dial 441 **Gwarcwm**, 1301 **Bryn**, ond tybed beth yw union rym yr enwau Waun beryglod 1253 **Waunfawr**, Cae bwbach 482 **Beili-bach**.

Mae Pwll Jac yn un byllau adnabyddus Afon Teifi. Y traddodiad lleol yw i asyn foddi yno ar ryw adeg amhenodol yn y gorffennol ac i'r pwll gael ei enwi o barchus goffadwriaeth amdano. Gam i fyny'r afon mae Pwll Jac bach. Wrth ystyried enwau'r ddau bwll, yn niffig ystiolaeth bendant, mae'n werth cofio fod 'Jac' yn digwydd fel llysenw ar amryw greaduriaid, pryfed ac adar (megis y crychyd, y dylluan frech a'r gnocell werdd) sy'n ymwelwyr cyson â glan Teifi. Defnyddir Jac, yn ogystal, yn enw diraddiol neu ddychanol; gallai gyfeirio at bysgotwr anfedrus mewn pwall anodd.

Glossary

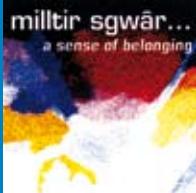
bach, fach adj. small, little
bedw np. birch
bieting nm. pared turf
bod, fod nm. dwelling
brat nm. rag, shred
bwbach nm. ghost, scarecrow
cae, gae nm. field, enclosure
caer, gaer nf. castle, stronghold
cantref nm. province
capel nm. chapel
carreg, garreg nf. cerrig pl. stone, rock
castell nm. castle, camp
cawr, gawr nm. giant
ceffyl nm. ceffylau np. horse
celyn np. holly
cerdin np. rowan-tree
cil nm. nook, hollow
clos, glos nm. yard, court
clyn, clun nm. meadow, moor, brake
clytau np. patches of land
cnwc nm. hillock
coch, goch adj. red, brown
craig, graig nf. rock, stone
cwmwd nm. cymydu np. commot, province
dan prep. under
dau num. two
deri np. oak
dial nm. revenge
draenen wen, y draenen wen nf. hawthorne
du, ddu adj. black, dark
ffin nf. boundary, border
ffriter adj. worthless, insignificant
garw, arw adj. rough, uncultivated
gerdinen nf. rowan-tree
glas adj. green, blue
gwair, wair nm. hay
gwaun, waun nf. moorland, low-lying marshy land

gwald nf. kingdom
gwyn adj. white, fair, light
helyg np. willow
hen adj. old, ancient
hilwm nm. insignificant thing
lladron np. thieves
llafur nm. grain
llain nf. strip of land
Lloegr nf. England
lloii np. calves
llwyd, llwydon adj. grey
llym adj. harsh
llyn nm. lake, pond, pool
maes, faes nm. field, open land
manal np. broom
mawn np. beat
mawr adj. big, large
meddyg nm. doctor, physician
meillionen nf. clover
melyn, felen adj. yellow
nos nm. night
oddi ar prep. from
odyn nf. kiln
onnen nf. ynn np. ash tree(s)
pan, ban adj. fulled (of cloth)
pant nm. hollow
pentan nm. fireplace
perllan, berllan nf. orchard
Pont, bont nf. bridge
porfa nf. pasture
poset nm. posset
prys, prysg nm. copse, grove
pwll nm. hole, pool
pysgodlyn nm. fish-pond
rhyd, ryd nf. ford
Sais nm. Englishman
sibwls np. spring onions
siprys nm. mixture of barley and oats
siwan nf. mountain sheep
tywyrch np. sods
uchaf sup. of uchel highest, upper

'Cae garw' 1168 **Tregaled**, 1073 **Caerneuadd isaf**, 1078 **Caerneuadd uchaf**, 309 **Maesycrugiau Demesne**, 1338 **Henfaes**; 'Cae garw mawr' 1055 **Penpontpren**, 'Cae garw uchaf' 1176 **Cefncoed isaf**; 'Waun arw' 659 **Plas-bach**; 'Cae llym' 366 **Melinwrdeg**; 'Cae cerrig isa' 1355, 'Cae cerrig uchaf' 1536 **Pen-y-wern**. Satire may have generated 'Cae cerrig Sais' 438 **Gwarcwm**. 'Carn' 'heap of rough stones' 'carnau' pl.,

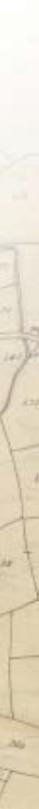
occurs in many field names in the parish: 'Cae carnau field' 285 **Taliaris**; 'Cae carnau gwynion' 1175 **Cefncoed isaf**; 'Cae carnau bach' 99 **Bwlch-y-clawdd**; 'Pen cil garn' 1162 **Derlwyn**, 1167 **Tregaled**.

Memories of long forgotten disputes survive in 'Cae dial' 441 **Gwarcwm**, 1301 **Bryn**, and the exact significance of the names 'Waun beryglod' 1253 **Waunfawr**, 'Cae bwbach' 482 **Beili-bach** are shrouded by the mists of time.

Ariennir a hwylusr Gweithredu dros Gymunedau Gwledig gan Lywodraeth Cynulliad Cymru
Rural Community Action is funded and facilitated by the Welsh Assembly Government

Rhagor am gaeau ac anheddu

More on place names

Weithiau nid yw disgrifiad sym, megis 'mawr' neu 'bach' yn fesur digonol o faint cae a rhaid wrth fesur gwahanol. Dyna a geir yn Yr erw 1406 **Glangyforiog**. Mesur Cymreig o dir yw erw yn wreiddiol a'i faint yn seiliedig ar wialen Hywel Dda, neu ar hyd hiriau'r aradr, sef iau hir ar gyfer ieud pedwar o ychen ochr yn ochr: byddai iau felly tua deuddeg o droedfeddi modern. Mae mesur erw yn amrywio'n fawr mewn gwahanol rannau o Gymru ac yng Ngwynedd byddai'n cyfateb i bedair cyfar. Yn y cyfnod diweddar daeth i ddynodi 4840 o lathenni sgwâr. Mae'r ail elfen yn Cae stanged 563 **Blaencwmdu** eto yn dynodi mesur o dir, a mesur o dir o amrywiol faint. Yn 1688 ceir sôn am 'tair ystang (about a furlong)' gan Stephen Hughes 'Apostol Sir Gaerfyddin'. Yn 1803 ceir diffiniad o ystang yng ngeiriadur Pughe ... a pole or perch used in measure; in some parts of South Wales it is 18 feet; in others 21 feet; and it is also a square measure: in Cardiganshire it is 160 square rods 13½ feet each; in Pembrokeshire it is a quarter of a Welsh acre, and contains 160 yards by 16 yards.

Roedd amryw felinau yn y plwyf ac mae cof am y rheini yn enwau'r anheddu a'r caeau: **Felin Gelli a Melinwrdeg**; Cae' felin 27 **Gwndwn**; Cae' felin 36 **Llain**; Waun y felin 200 **Gwarallt** a'r pynfeirch a ddisychedai'r peiriannau a'u gyrrai yn Cwm and mill leat 62 **Perthyberllan**. Ym **Melinwrdeg** ceir Cae sengrig 364. Talfyriad yw'r ail elfen o eisingrug; ac eisin yw plysg caled y grawn ȳd sy'n cael ei golli wrth droi'r grawn yn flawd. Gynt roedd tomen o eisin yn gyffredin ger melin lle y nythid yr eisin oddi wrth y grawn ar ôl silio. Mae Cae felin ban 1314 **Bryn** yn dwyn ar gof y melinau gwlan a weithiai yn Llanllwni.

Often a simple description such as 'mawr' or 'bach' is not an adequate measure of a field and a different unit of measurement was required. This is reflected in Yr erw 1406 **Glangyforiog** a Welsh unit of measurement based on the length of Hywel Dda's rod, or on the length of the yoke required for four oxen side by side - roughly four meters. The Welsh 'erw' can be compared to the English bovate and eventually developed into the equivalent of the statute acre. Cae stanged 563 **Blaencwmdu** reflects another variable unit of measure. Pughe, the nineteenth century lexicographer defines 'ystang'... a pole or perch used in measure; in some parts of South Wales it is 18 feet; in others 21 feet; and it is also a square measure: in Cardiganshire it is 160 square rods 13½ feet each; in Pembrokeshire it is a quarter of a Welsh acre, and contains 160 yards by 16 yards.

There were several mills in the parish and these are mirrored in place and field names:

Felin Gelli and Melinwrdeg; Cae felin 27 **Gwendwn**; Cae' felin 36 **Llain**; Waun y felin 200 **Gwarallt**; Cwm and mill leat 62 **Perthyberllan**. Cae sengrig 364 occurs in the list of field names of **Melinwrdeg**; sengrig is a syncopated form of 'eisingrug' and refers to the husks separated from the grain as part of the milling process. Cae felin ban 1314 **Bryn** recalls the woollen mills which flourished in the parish in the late 18th and early 19th century.

Gwybodaeth bellach:
Further reading:
The Welsh Woolen Industry
J Geraint Jenkins 1969

Da ploug a gynrychiolir yn enwau'r anheddu **Frongeiliog** a **Waunceiliogau a gall** Cae tri cock 775 **Beilibedw uchaf** a Cae bartrisen 1399 **Glangyforiog** awgrymu y megid adar i'w hela. Mae Cae waren 65 **Perthyberllan a Cae gwaren** 427 **Dolauduon** yn awgrymu bod cwningod, yn ogystal, yn cael eu magu ar gyfer y bwrdd bwyd. Helwriaeth a awgrymir yn ogystal gan Cae pysgodlyn I **Llethrneuadd** guaranteed a supply of fresh fish.

Feathered fowl are reflected in the names **Frongeiliog** and **Waunceiliogau**. Cae tri cock 775 **Beilibedw uchaf** a Cae bartrisen 1399 **Glangyforiog** suggest that game birds were reared in the parish and rabbits were also bred for the table at Cae waren 65 **Perthyberllan a Cae gwaren** 427 **Dolauduon**. Cae pysgodlyn I **Llethrneuadd** guaranteed a supply of fresh fish.

Perthyberllan

Prin yw'r cyfeiriadau at y gwahanol gnydau yn enwau anheddu'r plwyf ond dyna a geir yn **Bryn-ceirch**. Mae enwau'r caeau yn y plwyf yn gloddfa fwy ffrwythlon:

Few allusions to the various crops grown in the parish occur in the names of dwellings. **Bryn-ceirch** is an exception. But field names are more helpful:

Gwendwn 1932

Cae pys 1206 **Cwmceiliog**,
1169 **Tregaled**, 682 **Maes**,
905 **Talارد**; Cae sibwls 1104
Cwm-iâr; Cae rye grass 97
Bwlch-y-clawdd; Cae rye
grass isa 6, Cae rye grass ucha
7 **Llethr neuadd**; Cae clover
96 **Bwlch-y-clawdd**; Rye park
1384 **Tal-y-graig**; Cae syprys
1072 **Cae'r neuadd isaf**; Cae

gwenith 493 **Clynrhicked**
fach, 349 **Felindre**; Cae rhyg
18 **Gwndwn**; Cae ceirch 206
Gwarallt; Cae potato 829
Cornel; Cae bach potato 1304
Bryn; Cae'r ardd potato 1250
Waunfawr; Cae llafur 667
Aberdeuddwr; Cae llafur mawr
588 **Tyn-y-grug**; Waun lafur
766 **Beilibedw uchaf**; Cae

meillionen 71 **Perthyberllan**;
Cae porfa mawr 589 **Tyn-y-**
grug; Cae gwair 1300 **Bryn**,
416 **Dolauduon**, 655 **Plas-**
bach, 564 **Ffynnon newydd**;
Cae gwair canol 959, Cae gwair
ucha 960 **Abercwm**; Cae
gwair bach y pontpren 1133
Cefncoed uchaf; Waun wair
367 **Melinwrdeg**.

Nid yw Llyfr Degwm Llanllwni yn manylu ar ba gnydau nac ychwaith ar faint o gnydau a dyfid ym mhob cae. Ond yn 1801 gwnaed arolwg gan y Llywodraeth o faint o erwau o wenith, rhyg, barlys, ceirch, tatws, pys, ffa, erfin neu rŵp a oedd yn cael eu tyfu ym mhob plwyf yng Nghymru.

Roedd y rhyfel yn erbyn Ffraint a phrinder bwyd yn achosi pryder ac aed ati i gasglu ystadegau am gynhaef 1801. Y Swyddfa Gartref a aeth yn gyfrifol am y gwaith. Cysylltwyd â ffeiradon pob plwyf a dosbarthwyd yr holiaduron i'r ffeiradon gan swyddogion yr esgob.

The Tithe Apportionment does not detail the crops or the volume of crops grown on every field in the parish. But a Government survey of 1801 attempted to elicit the acreage of wheat, rye, barley, oats, potatoes, peas, beans, turnips or rape grown in every parish in Wales.

The war against France and food shortages were a real cause of concern and it was decided to collect statistics on the 1801 harvest. The Home Office took responsibility for the work and the questionnaire was completed by the parish priest.

Dyma'r wybodaeth am blwyf Llanllwni:

The Llanllwni parish record is detailed on the chart:

Gwenith Wheat	Rhyg Rye	Barlys Barley	Ceirch Oats	Tatws Potatoes	Pys Peas	Ffa Beans	Erfin neu rŵp Turnips or rape
25	2	301	540	23	23	-	2

Glanafon 1910

Wernenfach 1940

Roedd lle ar bob holiadur i ffeirad y plwyf wneud 'sylwadau cyffredinol'. Achubodd ffeirad Llanllwni ar y cyfle, gan leisio yn ei frawddeg olaf, un o brif bryderon ei braidd:

Our parish priest seized the licence offered him in the section headed 'General Remarks' to voice the concerns of his parishioners in his final sentence :

One London quarter of wheat, barley, oats and rye at an average will sow two statute acres of our land according to our present mode of sowing - the produce of this year's crop comes on its sixth upon an average according to the best calculation I could learn from my parishioners. Accordingly our produce of wheat comes to 78 London quarters, barley to 762 do., oats to 1620 do., rye to 6 do., potatoes, peas and turnips plentiful according to the number of acres under them. I have, my Lord, given you the best information I could have of my parishioners they being afraid of new taxes.

Nid oedd y tir i gyd wedi ei ddefnyddio ar gyfer cnydau a da byw. Ceir rhai cyfeiriadau at berllannau: **Perthyberllan**, Cae berllan 1125 **Cefncoed uchaf**, Cae rhos y berllan 310 **Maesycrugiau Demesne**, Orchard 60 **Perthyberllan**. Cyfeirir hefyd at erddi: Cae'r ardd 525 **Horse and Jockey**, 572 **Blaencwmdu**, 182 **Ffynhonnau**; Yr Hen ardd 713 **Mountain Gate**; Cae cefn 'r ardd 1142 **Derlwyn**; Cae war ardd 876 **Felinfach** Dynoda 'herber' garrd lysiau neu flosdau neu berllan a cheir Cae'r herber 1148 **Derlwyn**.

Not all of the land was given over to crops and livestock. There are a number of references to orchards and gardens: Cae berllan 1125 **Cefncoed uchaf**, Cae rhos y berllan 310 **Maesycrugiau Demesne**, Orchard 60 **Perthyberllan**; Cae'r ardd 525 **Horse and Jockey**, 572 **Blaencwmdu**, 182 **Ffynhonnau**; Yr Hen ardd 713 **Mountain Gate**; Cae cefn 'r ardd 1142 **Derlwyn**; Cae war ardd 876 **Felinfach**. 'Herber' can refer to a vegetable or flower garden as well as to an orchard: Cae'r herber 1148 **Derlwyn**.

Gwybodaeth bellach:

Further reading:

David Williams 'The acreage returns of 1801 for Wales' *Bwletin y Bwrdd Gwybodaeth Celtaidd* 14: 55ff

Mae cyfeiriadau niferus at dda byw yn enwau'r caeau: **Cae llo 963 Abercwm**; **Cae ceffyle 966 Abercwm**; **Cae ceffylau 868 Aberceiliog**, 516 **Clynrhicked fawr**. Mae 'Pwll ceffylau' yn enw ar un o byllau Afon Teifi sy'n llifo drwy dir fferm **Aberceiliog**. Ceir Cae siwan 1152 **Derwyn** lle mae'r ail elfen yn dynodi dafad fynydd. Cesglid defaid i Cae ffald 1205 **Cwmceiliog**. I'r Cae nos 587 **Tyn-y-grug** y troid gwartheg neu ddefaid dros nos. Mae prynu a gwerthu eiddo yn bwysig i ffyniant pob cymdeithas ac mae'n bosibl mai dyna arwyddocâd yr enw Cae survey 974 **Clyniar uchaf**: 'gwerthu ar ocsïwn' yw un o hen ystyron survey.

There are numerous allusions to livestock in our field names: **Cae llo 963 Abercwm**; **Cae ceffyle 966 Abercwm**; **Cae ceffylau 868 Aberceiliog**, 516 **Clynrhicked fawr**. 'Pwll ceffylau' is a well known pool on that portion of the Teifi which flows through **Aberceiliog**. **Cae siwan 1152 Derwyn** refers to mountain sheep. Sheep would be herded to **Cae ffald 1205 Cwmceiliog**. Sales are essential for the economic wellbeing of every community and **Cae survey 974 Clyniar uchaf** may well reflect this; 'to sell by auction' is an early meaning of survey.

Yr arfer o adael tir âr am flwyddyn neu ragor heb ei drin a adlewyrchir yn enw'r annedd Rasol Cottage ac yn enwau'r caeau Cae rasol 1112 **Cefncoed uchaf**, 616 **Waunceiliogau**; Y rasol 1376 **Bwlchgwynt**; Rasol y banc 838 **Cornel**; Cae rasol isaf 135, Cae rasol ganol 132, Cae rasol uchaf 129 **Pwllglas**. Mae 'asol' yn dalfyriad llafar o 'atsof'. Digwydd yr un elfen, o bosibl, yn yr enw Ffostrasol.

The practice of allowing land to lie uncropped and uncultivated for a year is reflected in **Rasol Cottage** and **Cae rasol 1112 Cefncoed uchaf**, 616 **Waunceiliogau**; Y rasol 1376 **Bwlchgwynt**; Rasol y banc 838 **Cornel**; Cae rasol isaf 135, Cae rasol ganol 132, Cae rasol uchaf 129 **Pwllglas**. The element derives from 'atsof' and may occur in Ffostrasol.

Mae Waun dywarch 198 **Gwarallt** yn coffáu tanwydd y werin yn ystod yr oes o'r blaen

- talpiau o laswellt ynghyd â phridd a gwreiddiau a dorrid o'r ddaear. Codid tywyrch ac

Gwarallt 1915

Waun dywarch 198 Gwarallt captures how our forefathers in the parish cooked their food and heated their dwellings – burning dried sods or clods lifted off the land. Peat was also available in the parish and this is reflected in **Cae mawn 28 Gwndwn**.

Coal was not available in the area till the end of the eighteenth century and it was the preserve of wealthy estate owners. If a supply could not be secured at the quay side in Carmarthen, a long journey to the coalfield became inevitable. One estate owner at least, Herbert Evans of Highmead, Llanwenog, saved himself the bother and

Byddai'r da byw yn darparu gwrtraith naturiol, a cheir cyfeiriad at hyn yn **Cae'r domen 300 Taliaris**, 681 **Maes**. Defnyddid calch i felysusr borfa ac fel gwrtraith cyffredinol, a cheir **Cae calch 14 Gwndwn**; **Ddol galch 33 Maes-coch**. Yr arfer o ddigroeni tir chwynnlyd i'w losgi cyn ei wasgaru ar wyneb y tir fel gwrtraith a goffeir yn **Cae bieting 590 Tyn-y-grug**; **Cae bieting 913 Ffynnon ddrain**, 711 **Mountain gate**.

Livestock was a natural source of manure and this is reflected in the field names **Cae'r domen 300 Taliaris**, 681 **Maes**. Lime was used to provide a sweeter bite and as a general fertilizer and **Cae calch 14 Gwndwn**; **Ddol galch 33 Maes-coch** suggest sound agricultural practice. Paring turf ready for burning prior to spreading on the land as a fertilizer is commemorated in **Cae bieting 590 Tyn-y-grug**; **Cae bieting 913 Ffynnon ddrain**, 711 **Mountain gate**.

Melinwrdeg 1920

Cyfeirir at sawl odyn yn enwau caeau'r plwyf: **Cae'r odyn 1367 Pantycraff**, 290 **Taliaris**, 504 **Clynrhicked fawr**, 962 **Abercwm**, 1389 **Tal-y-graig**; **Fron'rodyn 403 Clyn-coch**; **Cae oddi ar yr odyn 1273 Goetre**. Yn nesaf at **Cae'r odyn 20 Gwndwn**, ceir **Cae pentan fach 19 Gwndwn**. O gofio mai ceirch oedd un o'r prif gnydau a dyfid yn y plwyf gellir damcaniaethu mai crasu ceirch fyddai'r prif ddefnydd a wneid ohonynt.

The field names refer to several kilns in the parish: **Cae'r odyn 1367 Pantycraff**, 290 **Taliaris**, 504 **Clynrhicked fawr**, 962 **Abercwm**, 1389 **Tal-y-graig**; **Fron'rodyn 403 Clyn-coch**; **Cae oddi ar yr odyn 1273 Goetre**. Yn nesaf at **Cae'r odyn 20 Gwndwn**, ceir **Cae pentan fach 19 Gwndwn**. Oats was the most popular grain crop by far cultivated in the parish and it's a reasonable supposition that they were dried in these kilns.

ar ôl ei sychu, ei losgi er mwyn gwresogi'r cartref. Roedd mawn hefyd yn gyfleus yn Llanllwni a cheir **Cae mawn 28 Gwndwn**.

Nid tan ddiweddu y ddeunawfed ganrif y dechreuodd glo gyrraedd yr ardal. Dim ond y cyfoethogion a fedrai fforddio prynu glo, wrth gwrs, ac os na ellid cael cyflenwad ohono ym mhorthladd Caerfyrddin byddai rhaid wynebu taith hir i'r maes glo i'w brynu. Goresgynwyd y broblem gan rai tifeddianwyr trwy gynnwys cyflenwad o lo fel rhan o'r rhent wrth osod tir. Dyna a wnaeth Herbert Evans, perchen Y Dolau,

Llanwenog, yn 1785 wrth lunio prydlesau newydd ar gyfer **Brynbyswynog** a **Waunfawr** yn Llanllwni.

Erbyn 1812 roedd siop New Inn yn gwerthu glo, ond yn ewylls y perchen, John Rees y Siop, a fu farw yn 1797, cynigir dewis i hen forwyn oedrannus y teulu: naill ai ystafell yng Nghaerfyrddin a chyflenwad blynnyddol o lo, neu fwthyn a gardd yn mhlwyf Llanfihangel-ar-arth ynghyd â chwe llond cert o dyweirch bob blwyddyn. Mae hyn yn rhoi syniad go lew o'r math o alw blynnyddol fyddai am dyweirch yn y plwyf.

maidservant either a room in Carmarthen together with a load of coal, or a cottage and garden in Llanfihangel-ar-arth and six annual cartloads of clods. It is a detail that gives us an insight into the demand for this basic fuel in the locality.

By 1812 coal was available at the shop in New Inn, but in his will John Rees y Siop who died in 1797, offered the family's aged

Heol Lladron Pont Lladron

Heol Lloegr

Wrth ddilyn y ffordd dros Fynydd Llanllwni o Ben-top i Rydymerau rhaid croesi pont fach ddigon di-nod yr olwg. Yr enw ar y bont hon yw **Pont Lladron**. Gerllaw Pont Lladron mae Nant Ceiliog, un o ragnentydd Afon Teifi yn tarddu. Ond roedd rhywbeth llawer mwya sinistr na lladrafa dofednod ar feddwl y rheini a goffeir gan **Pont Lladron**. Ar **Bont Lladron** rydym yn agos at y ffin rhwng plwyfi Llanfihangel Rhos-y-corn a Llanllwni; ac ar Fapiau Degwm y ddau blwyf dangosir hen Iwybr a elwir **Heol Lladron**.

Mae'r enwau hyn yn ein tywys ni nôl, o leiaf, i oes y porthmyn ac i adeg pan oedd economi'r rhan hon o'r wlad yn ddibynnol ar grynhau gwartheg a defaid i'w gyrru ar draws gwlad i farchnadoedd yn Lloegr. Byddai galw am fannau addas ar hyd y daith i letya'r creaduriaid a dengys y rhestr o enwau caeau a nodir yn Llyfr Degwm Llanllwni fod Cae nos 587 **Tyn-y-grug** yn lleoliad cyfleus ar gyfer diwallu'r angen hwnnw. Mae Hospital 58 **Perthyberllan**, Llanllwni yn enw diddorol arall yn y cyswllt hwn; mae'r enw'n cael ei ddefnyddio'n gyffredin mewn enwau lleoedd i ddynodi lloches elusennol i'r claf a'r anghennus fel yn achos Ysbyty Ifan yn Sir Ddinbych ac Ysbyty Ystwyth yng Ngheredigion, ill dau yn gysylltiedig ag Ysbytywyr Sant Ioan. Y traddodiad yn lleol yw mai gorffwysfan i anifeiliaid sâl a chloff a oedd yn cael eu gyrru ar hyd y ffordd i farchnadoedd da byw oedd y defnydd a

Heol Lloegr

wnaed o'r cae. Ar lafar fe'i gelwir yn Sbital.

Heb fod ymhell o *Hospital* ceir Cae ciw 17 **Gwendwn**. Cyn i'r porthmyn gychwyn ar daith hir byddai rhaid pedoli'r gwartheg. Yn wahanol i bedol cefyl roedd y 'ciw' sef pedol ar gyfer gwartheg yn ddwy ran a'r platiau'n ryw chwarter modfedd o drwch. Yn aml gofaint lleol a fyddai'n pedoli ond petai llawer iawn o wartheg yn cael eu gyrru byddai gof yn rhan o griw'r orymdaith a chariai'r gof stoc o 'giws' parod yngyd â hoelion pwrrpasol a gedwid mewn menyn i'w diogelrhag rhwd.

Atgof o'r fasnach hon ac atgof benodol am farchnadoedd Lloegr a geir yn yr enwau Cae Llywddlo 591 a Cae Henffordd 592 **Tyn-y-grug** yn Llyfr Degwm Llanllwni ac yn Ludlow and Henffordd Cotts 593 **Waunceiliogau**, Llanllwni. Gelwir y ffordd o Ben-top Llanllwni i Rydymerau yn **Heol Lloegr** ac mae'n un o hen ffordd y porthmyn. Ar Ben-top Llanllwni byddai'r ffordd o Gastellnewydd Emlyn ac o Gaerfyrddin yn uno a'r mintieioedd yn cychwyn ar eu taith ar hyd **Heol Lloegr** i'r marchnadoedd dros y ffin..

Y drefn arferol oedd i borthmon dalu'r ffermwyr am ei greaduriaid wedi iddo ddychwelyd o farchnadoedd Lloegr. Roedd bod yn borthmon yn swydd o bwys ac yn hawlio ymddyriedaeth lwyd ar ran y ffermwyr. Oherwydd ei gyfrifoldebau roedd rhaid i bob porthmon gael ei drwyddedu gan y Llys Chwarter cyn cael ymgymryd â'r gwaith. Roedd ganddo safonau a chanllawiau llym i'w dilyn ac enw da i'w ddiogelu.

The journey from Pen-top to Rydymerau takes us over **Pont Lladron**, near the source of Nant Ceiliog, a tributary of the Teifi. The bare, rugged scenery of Mynydd Llanllwni, however, was the last thing on the mind of those immortalized at **Pont Lladron**. The bridge is close to the parish boundary of Llanfihangel-Rhos-y-corn and Llanllwni; the Tithe Maps of both parishes plot an ancient route called **Heol Lladron**.

At very least the names **Pont Lladron** and **Heol Lladron** evoke memories of the drovers and of a period when the economy of this corner of the world was largely dependent on sheep and cattle gathered and herded locally to be driven cross country to markets across the border. There was demand locally for overnight accommodation for cattle and that demand was satisfied at Cae nos 587 **Tyn-y-grug**. Hospital

58 **Perthyberllan** is another interesting field name; the name often refers to travellers' lodgings or hospice belonging to the Knights of St John as in Ysbyty Ifan in Denbighshire or Ysbyty Ystwyth in Ceredigion. Local tradition maintains that 'Spital' was used as an accommodation field for sick or lame animals being driven to market.

Cae ciw 17 **Gwendwn** is nearby. Before setting out on a cattle drive it was necessary to shoe the cattle and the field name at **Gwendwn** refers to the quarter inch plates used for shoeing cattle. This was often a task for local smiths, but a large drive would employ its own traveling smith who would carry a stock of 'ciws' and suitable nails stored in butter to keep rust at bay.

Cae Llywddlo 591 and Cae Henffordd 592 **Tyn-y-grug** and Ludlow and Henffordd Cotts 593

Yn Cannwyll y Cymru mae'r Ficer Prichard yn atgoffa'r porthmon yn ddiflewlyn ar dafod o'i gyfrifoldebau:

Os dwyt borthmon delia'n onest,
Tâl yn gywir am a gefaist;
Cadw d'air, na thorr addewid;
Gwell nag aur mewn cod yw credid.

Ac mae'r Ficer yn sôn hefyd am y canlyniadau a ddaw o ymwrthod a'i gyfrifoldebau:

Gochel dwyllo dy fargeinwyr.
Dyw sydd Farnwr ar y twyllwyr;
Pe dihangit tu hwnt i'r 'Werddon
Dyw fyn ddial twyll y porthmon.

Gwyddai'r lladron pen-ffordd, wrth gwrs, y gallent elwa'n fawr trwy ymosod yn llwyddiannus ar borthmon a byddai'r porthmyn yn cario arfau ac yn teithio mewn cwmni niferus er eu diogelwch eu hunain. Ond unwaith y byddent yn cyrraedd nôl i'r parthau hyn, byddai'r cwmni yn dechrau chwali pawb i'w ffordd ei hun a'r lladron yn gweld cyfle i ymosod ar ffordd unig ar fynydd dir tenau ei phoblogaeth fel Mynydd Llanllwni neu Fynydd Llanfihangel Rhos-y-corn. Ac mae'r bont fach hon, a'r llwybr o'r un enw ar gyrion un o hen Iwybrau'r porthmyn, yn coffáu llawer i weithred ysgeler a ddiflannodd yn niwl gorffennol gogledd Sir Gaerfyrddin.

Gwybodaeth bellach:

Further reading:

Tir yr Abad: Hanes New Inn a Gwyddgrug yn Shir Gâr
D G Lloyd Hughes 1996
Welsh Cattle Drovers
Richard Moore Colyer 2001

Pont Lladron

Waunceiliogau commemorate the drovers' ultimate destination – substantial cattle markets across the border. The road from Pen-top, Llanllwni to Rydymerau is known as **Heol Lloegr** and is an important drovers' route. At Pen-top, the drovers' routes from Carmarthen and Newcastle Emlyn merged and the journey to market along **Heol Lloegr** was underway.

Robbers realised that drovers on their return journey were

profitable prey; they were also well armed and for self-preservation traveled as part of a large company. But by the time they reached west Wales the company had shrunk, the drovers were more vulnerable and the odds on staging a successful ambush at a remote location on **Heol Lloegr** were favourable. And this narrow bridge, **Pont Lladron**, and the ancient route, **Heol Lladron**, commemorate many a vile deed shrouded by the mists on Mynydd Llanllwni.